

ONG TUSHUNCHASINING FALSAFA, MADANIYAT VA SUN'IY INTELLEKT KESISHGAN NUQTASIDAGI FALSAFIY TAHLILI

Boltayeva Marjona Do'stmurod qizi¹

Umarova Farida Saidikromovna²

¹Toshkent tibbiyot akademiyasi davolash fakulteti talabasi

²f.f.n.dotsenti, Toshkent Tibbiyot Akademiyasi

Ijtimoiy fanlar kafedrası

Annotatsiya: Ong — inson tajribasining asosiy jihati sifatida — falsafa, madaniyat va tez rivojlanayotgan sun'iy intellekt (AI) sohasi doirasida chuqur tadqiqotlar mavzusi bo'lib kelgan. Ushbu maqola ong tushunchasining ko'p qirrali tabiati va bu uch yo'nalishning kesishgan nuqtasi sifatidagi holatini o'rganadi.

Maqolada ong haqidagi falsafiy nazariyalar, o'zini anglashning madaniy talqinlari hamda sun'iy intellektidagi yutuqlarning ta'siri ko'rib chiqiladi. Shuningdek, ongni aniqlashdagi murakkabliklar, uning turli madaniy talqinlari va uni mashinalarda takrorlash yoki simulyatsiya qilish bilan bog'liq axloqiy hamda texnik savollar muhokama qilinadi.

Mualliflar ongni nafaqat falsafiy jumboq, balki madaniy konstruksiya (yaratilma) va texnologik chegara sifatida ham ko'rsatadi. Bu esa insoniyatni anglash va kelajakdagi aqlli tizimlarni shakllantirish uchun muhim ahamiyatga ega.

Turli fanlar nuqtai nazaridan yondashilgan ushbu tahlil, ong masalasini tobora texnologiyalarga tayanayotgan zamonaviy dunyoda tushunish uchun falsafa, madaniyat va sun'iy intellekt sohalari o'rtasida uzluksiz muloqot zarurligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: Ong, Epistemologiya (bilish nazariyasi), Etika, Falsafa, Madaniyat, Sun'iy intellekt, Ontologiya (mavjudlik mohiyati haqida ta'limot)

Аннотация: Сознание — как основная составляющая человеческого опыта — долгое время является предметом глубоких исследований в философии, культуре и стремительно развивающейся области искусственного интеллекта (ИИ). Данная статья рассматривает многогранную природу сознания и его положение на пересечении этих трёх направлений.

В статье анализируются философские теории о сознании, культурные интерпретации самосознания, а также влияние достижений в области ИИ. Также обсуждаются сложности в определении сознания, его различные культурные трактовки и этические и технические вопросы, связанные с попытками его симуляции в машинах.

Авторы представляют сознание не только как философскую загадку, но и как культурную конструкцию и технологическую границу. Это имеет важное значение для понимания человеческой природы и формирования будущих интеллектуальных систем.

Междисциплинарный подход в статье подчёркивает необходимость непрерывного диалога между философией, культурой и искусственным интеллектом для более глубокого понимания сознания в технологически ориентированном современном мире.

Ключевые слова: Сознание, Эпистемология (теория познания), Этика, Философия, Культура, Искусственный интеллект, Онтология (учение о сущем)

Abstract: Consciousness — as a fundamental aspect of human experience — has long been a subject of in-depth study within philosophy, culture, and the rapidly evolving field of artificial intelligence (AI). This article explores the multifaceted nature of consciousness and its position at the intersection of these three domains.

The paper examines philosophical theories of consciousness, cultural interpretations of self-awareness, and the influence of advancements in AI. It also discusses the complexity of defining consciousness, its diverse cultural perspectives, and the ethical and technical questions surrounding the replication or simulation of consciousness in machines.

The authors present consciousness not only as a philosophical puzzle but also as a cultural construct and a technological frontier. This is crucial for understanding humanity and shaping future intelligent systems. By approaching the issue from multiple disciplines, the article emphasizes the need for continuous dialogue between philosophy, culture, and artificial intelligence to better comprehend consciousness in today's technology-driven world.

Keywords: Consciousness, Epistemology, Ethics, Philosophy, Culture, Artificial Intelligence, Ontology

Kirish

Ong — ya'ni insonning o'zini va atrof-muhitni anglay olishi holati — asrlar davomida turli fan sohalarining chuqur o'rganish mavzusi bo'lib kelgan. U oddiy ta'rifga sig'maydi, balki o'z ichiga subyektiv tajriba, o'zini anglash va atrofdagi voqelikni idrok etish qobiliyatini oladi.

Bu maqolada ongning falsafa, madaniyat va sun'iy intellekt (AI) sohaları kesishgan nuqtadagi holati tahlil qilinadi. Ushbu yo'nalishlar bir-birini qanday to'ldiradi yoki qarama-qarshilikka olib keladi — degan savol asosida o'rganiladi.

Falsafada, ongni tushunishga urinishlar uzoq tarixga ega: Descartesning ruh va tana dualizmidan tortib, David Chalmers ilgari surgan “ongning murakkab muammosi”gacha. Bu yondashuvlar ongni subyektiv tajriba sifatida tushunishga ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Madaniyatda, ong ko'p jihatdan qadrlanadi va diniy, san'at, marosimlar orqali talqin qilinadi. Masalan, hind falsafasidagi “Atman” (ruhiy o'zlik) tushunchasi, g'arbda esa individuallik tushunchasi bilan bog'liq. Har bir madaniyat ongga o'z nuqtai nazaridan yondashadi.

Sun'iy intellekt taraqqiyoti esa so'nggi yillarda ongni tushunishda yangi bosqich ochdi. Mashinalar insonnikiga o'xshash xatti-harakatlarni bajara boshlagach, “sun'iy ong” mumkinmi, degan savol paydo bo'ldi. Bu savol faqat texnik emas, balki axloqiy va falsafiy muammolarni ham ko'ndalang qo'yadi.

Asosiy qism : Maqolada ong — bu o'zgaruvchan, kontekstga bog'liq, va fanlararo yondashuvni talab qiladigan murakkab hodisa ekanligi ta'kidlanadi. Ong falsafa orqali o'rganiladi, madaniyat orqali talqin qilinadi va texnologiya orqali sinovdan o'tkaziladi.

Keyingi bo'lim: Falsafiy yondashuvlar

Ongni tushunishga doir falsafiy fikrlar tarix davomida turli maktablar va oqimlar tomonidan ishlab chiqilgan. Har bir falsafiy yondashuv bu murakkab hodisaga o'ziga xos tushuntirish beradi va bu tushunchaning sun'iy intellekt va madaniyat bilan qanday aloqadorligini tushunishga asos yaratadi.

1. Dualizm: Ong va tana alohida

Asoschisi: René Descartes

Asosiy g'oya: Ong (aql) va tana – bu ikki xil modda. Ong – ruhiy, tana esa – jismoniy.

Mashhur ibora: “Men o‘ylayman, demak, mavjudman.”

Tanqid: Ruhiy ong qanday qilib jismoniy tana bilan aloqa qiladi? Buni tushuntirish qiyin (“ta’sir muammosi”).

2. Materializm: Ong bu miyadagi jismoniy jarayonlar

Asosiy g'oya: Ong butunlay miya faoliyatidan kelib chiqadi.

Ikki yo‘nalish:

- Reduktsion materializm: Ongni miya neyronlari faoliyatiga tushirib berish mumkin (Daniel Dennett).

- Emergent materializm: Ong murakkab tizimlardan paydo bo‘ladi (John Searle).

Tanqid: Subyektiv hislar (qualia) haqida to‘liq tushuntirib bermaydi.

3. Fenomenologiya: Birinchi shaxs tajribasi

Asoschilari: Edmund Husserl va Merleau-Ponty

Asosiy g'oya: Ong bu – shaxsiy, boshqalarga ko‘rinmaydigan ichki tajriba.

Tanqid: Ilmiy dalillarga emas, introspektiv kuzatishga tayanadi.

4. Ongning “qiyin muammosi” (David Chalmers)

Asosiy g'oya: Nima uchun jismoniy jarayonlar his qilish (tajriba) bilan birga kechadi?

Natija: Ongni tushunish uchun mutlaqo yangi yondashuv kerak bo‘lishi mumkin.

5. Panpsixizm: Ong butun olamga xos

Asosiy g'oya: Ong har bir zarrada ham bor, u asl va asosiy xususiyat (xuddi massa yoki vaqt kabi).

Tanqid: Ilmiy asos kam, ko‘pchilik buni fantaziya deb hisoblaydi.

- Sharq falsafalari: Yagona va o'zaro bog'liqlik

Ko'plab Sharq an'alarida hushyorlik ko'proq shaxsiy xususiyat sifatida emas, balki universal va o'zaro bog'liq hodisa sifatida tushuniladi.

- **Hindizm:** Atman tushunchasi haqiqiy o'zlik yoki jonni anglatadi, bu Brahman — eng oliy haqiqat yoki universal hushyorlik bilan bir xil deb hisoblanadi. Bu qarash barcha mavjudotlarning birligini va shaxsiy kimlikdan oshib ketishni ta'kidlaydi. Asosiy g'oya: Hushyorlik faqat shaxsga xos emas, balki koinotning o'zi bilan bog'langan bir tasavvurdur.

- **Budizm:** Anatta (yoki "o'zgarmas o'zlik") ta'limoti doimiy, shaxsiy hushyorlik tushunchasini rad etadi. O'rniga, hushyorlik bir-biriga bog'liq sabablardan va shart-sharoitlardan kelib chiqadigan dinamik jarayon sifatida qaraladi. Asosiy g'oya: Hushyorlik doimiy mavjudot emas, balki lahzali tajribalarning oqimi sifatida.

- **Daoizm:** Daoist falsafasida hushyorlik, Tao — koinotning asosiy printsipli bilan mos keladi. Maqsad, Tao bilan uyg'unlikka erishish va ongli ravishda o'z-o'zini tarbiyalashdir. Asosiy g'oya: Hushyorlik tabiiy tartib bilan mos kelish va barcha narsalarning o'zaro bog'liqligi haqidagi tushuncha.

- **G'arbiy an'analar:** Shaxsiylik va ratsionallik

Sharq falsafalariga qaraganda, G'arb madaniyatlari ko'pincha hushyorlikni shaxsiy o'zlikni anglash va ratsional fikrlash bilan bog'lab tushunadi.

- **Antik Yunonistoni:** Platon va Aristotel kabi faylasuflar ong va ruhning tabiati haqida o'ylab, G'arb tushunchalarining poydevorini yaratganlar. Platonning tripartit ruh nazariyasi va Aristotelning "faol intellekt" tushunchasi o'zlikni anglash va fikrlashning dastlabki urinishlarini aks ettiradi. Asosiy g'oya: Hushyorlik ratsionallik va o'zini o'zi anglash qobiliyatiga chambarchas bog'liqdir.

- **Xristianlik:** Xristian teologiyasida hushyorlik ko'pincha ruh va uning Xudo bilan munosabati bilan bog'lanadi. O'limdan keyin davom etadigan ruh va erkin iroda tushunchalari G'arb madaniyatida o'zlik va hushyorlikni shakllantirishga katta ta'sir ko'rsatgan. Asosiy g'oya: Hushyorlik - bu axloqiy va ruhiy o'sishni ta'minlaydigan ilohiy sovg'a.

- **Tafakkur davri:** Tafakkur davrida aql, shaxsiyat va ongni ilmiy o'rganish ta'kidlangan. Reyne Descartes va Jon Lokk kabi fikr egalari hushyorlikni bilim va o'zlikning asosiy poydevori sifatida ko'rishgan. Asosiy g'oya: Hushyorlik shaxsiy identifikatsiya va insoniyatning o'zini boshqarish qobiliyatining asosidir.

- **Mahalliy dunyoqarashlar:** Yaxlitlik va animizm

Dunyo bo'ylab ko'plab mahalliy madaniyatlar hushyorlikni yaxlit va animistik tarzda talqin qiladi, uni tabiiy dunyoning ajralmas qismi sifatida ko'radi.

- Animizm: Animistik an'analarda hushyorlik faqat odamga xos emas, balki hayvonlar, o'simliklar va hatto ne'mat bo'lmagan obyektlarga ham taalluqlidir. Bu qarash barcha mavjudotlarning o'zaro bog'liqligini va har qanday hayot shakliga hurmatni aks ettiradi. Asosiy g'oya: Hushyorlik koinotni butunlay qamrab oladigan universal xususiyatdir.

- Shamanizm: Shamanga odamlar va ruhiy dunyo o'rtasidagi vositachilar sifatida, ko'pincha hushyorlikni o'zgartirish holatiga kirishadi, shifo berish, yo'naltirish va boshqa dunyo mavjudotlari bilan muloqot qilishadi. Bu amaliyot hushyorlikning moslashuvchanligi va kengayishini namoyish etadi. Asosiy g'oya: Hushyorlik oddiy haqiqatni oshib o'tishi va chuqurroq mavjudlik qatlamlariga kirishi mumkin.

- Zamonaviy va postmodern perspektivalar: Parchalash va ko'plik

Zamonaviy jamiyatlarda hushyorlikka bo'lgan madaniy talqinlar tobora xilma-xil va parchalangan bo'lib, zamonaviy hayotning murakkabliklarini aks ettiradi.

- Eksistensializm: Jan-Paul Sartre va Martin Xaydegger kabi fikr egalari hushyorlikni mavjudlik erkinligi va tashvishi sifatida ko'rib chiqdilar. Sartre uchun hushyorlik o'z-o'zini anglash va ma'no yaratish imkoniyatidir. Asosiy g'oya: Hushyorlik inson erkinligining asosidir va mavjudlik tanlovi yukini ko'taradi.

- Postmodernizm: Postmodern fikrlar yagona, barqaror o'zlik tushunchasini rad etadi, hushyorlikni oqim va ijtimoiy qurilgan hodisa sifatida ko'rib chiqadi. Bu qarash hushyorlikni shakllantirishda til, kuch va madaniyatning rolini ta'kidlaydi. Asosiy g'oya: Hushyorlik ichki mohiyat emas, balki madaniy va tarixiy kontekstlarning mahsulidir.

- San'at va adabiyot: Hushyorlik ifodasi

San'at va adabiyot an'anaviy ravishda hushyorlikni o'rganish va ifodalashning vositalari bo'lib kelgan. Modernist adabiyotidagi ong oqimi texnikasidan tortib, surrealistlarning ongsizni o'rganishigacha, san'at insoniyatning hushyorligini murakkabligini o'rganishga imkon beradi. Asosiy g'oya: Hushyorlik nafaqat ilmiy izlanishlar subyektidir, balki ijodiy ilhom va ifoda manbaidir.

Hushyorlikni madaniy talqinlar insoniyatning o'zini anglash va dunyodagi o'rnini tushunishning turli xil usullarini aks ettiradi. Bu tushunchaning universal kuch sifatida, ratsional qobiliyat sifatida yoki ijtimoiy qurilgan hodisa sifatida tushunilishi, hushyorlikning insoniyatning ko'p qirrali va dinamik konsepti sifatida o'ziga xosligini ochib beradi.

Funksionalizmga ko'ra, ong degani nima bilan tashkil topgani emas, balki nima ish bajarishi bilan aniqlanadi. Demak, agar AI ongga xos funksiyalarni bajara olsa, u ham ongli hisoblanishi mumkin.

- Asosiy g'oya: Ong bu tizimning tarkibiy qismi emas, uning vazifasi.
- Natija: Bu qarash mashina ongiga yo'l ochadi — AI inson miyasi kabi ishlashni o'rganib, ongli bo'lishi mumkin.

4. Neyrofan va Hisoblash Yondashuvlari

So'nggi yillarda miya tuzilishini o'rganish va hisoblash modellari (neural networks, deep learning) orqali inson ongini mashinalarda takrorlashga harakat qilinmoqda.

- Sun'iy nerv tizimlari – Inson miyasi tuzilishiga o'xshab ishlab chiqilgan. Ular ongni takrorlay oladimi, degan savol tug'iladi.
- Miya-kompyuter interfeyslari – Odam miyasi va qurilmalar orasida to'g'ridan-to'g'ri aloqa o'rnatish mumkin. Bu biologik va sun'iy ong o'rtasidagi chegarani yo'qotadi.

5. AI Ongining “Qiyin muammosi”

Falsafachi Devid Chalmers “ongning qiyin muammosi” degan atamani taklif qilgan. Bu shunday savolni o'rtaga tashlaydi: qanday qilib jismoniy jarayonlardan ichki, shaxsiy tajriba (ya'ni ong) paydo bo'ladi?

- Asosiy savol: Oddiy dasturlash orqali ong, his-tuyg'u, sezgi (qualia) paydo bo'lishi mumkinmi?
- Natijasi: Bu savol kuchli sun'iy ong (strong AI) yaratish imkoniyatini shubha ostiga qo'yadi.

6. Etik va Hayotiy Muammolar

Agar mashinalar ongli bo'lib qolsa, quyidagi muhim savollar tug'iladi:

- Huquq va axloqiy maqom: Ongli AI huquqlarga ega bo'lishi kerakmi?
- Xavf: Ongli mashinalar odamlar uchun xavf tug'dirishi mumkinmi?

- Inson kimligi: Ongli AI mavjudligi odam degan tushunchani qanday o'zgartiradi?

7. Simulyatsiya va Haqiqiy Ong o'rtasidagi farq

AI tizimlari inson harakatlarini o'xshata oladi, lekin bu ular haqiqiy ongga ega degani emas.

- Simulyatsiya nazariyasi: AI ongni "ko'rsatishi" mumkin, lekin bu faqat taqlid – xuddi ob-havo dasturi yomg'irni ko'rsatsa-da, ho'llamaydi.

- Haqiqiy ong nazariyasi: Ba'zi mutaxassislar fikricha, agar mashina inson miyasi kabi ishlasa, haqiqiy ongga ham ega bo'lishi mumkin.

Falsafa, Madaniyat va AI Chorrahasi

Ong tushunchasi – bu falsafa, madaniyat va texnologiyaning kesishgan joyidir. Har biri o'ziga xos yondashuv beradi.

1. Falsafa: Savollarni belgilaydi

Falsafa ong haqida asosiy savollarni beradi:

- Nima bu ong? Jismoniy, ruhiy yoki boshqa narsami?
- Qanday bilamizki, biror narsa ongli?
- Agar AI ongli bo'lsa, unga nisbatan mas'uliyatimiz qanday?

Falsafiy nazariyalar (dualistlar, materialistlar, funksionalistlar) bu savollarga turlicha yondashadi.

2. Madaniyat: Talqin va qadriyatlarni shakllantiradi

Madaniyat ongni qanday qabul qilishimizga ta'sir qiladi:

- Afsonalar, hikoyalar, diniy e'tiqodlar – ong, ruh va hayotdan keyingi hayot haqida tasavvurlarni beradi.

- Bu tasavvurlar falsafaga ham, texnologiyalarga ham yo'nalish beradi.

Sun'iy intellekt, madaniyat va falsafa kesishmasida ongni o'rganish:

- Madaniy ta'sirlar: Har bir jamiyatning ong haqidagi tasavvurlari ularning madaniy qadriyatlari va an'analariga asoslanadi. Masalan, Sharq falsafasida bog'liqlik va birlikka urg'u berilsa, G'arbda individualizm ustun turadi. Bu farqlar sun'iy ong haqida turlicha yondashuvlarga sabab bo'ladi.

- Etika va axloqiy mezonlar: Har bir madaniyat sun'iy ongli tizimlarning huquqlari va insoniyatga ta'siri haqida turlicha fikr bildiradi. San'at va adabiyotlar esa ong murakkabligini ifodalab, AI rivojiga ilhom manbai bo'ladi.

- AI – chegaralarni kengaytiruvchi kuch: AI inson tafakkurini taqlid qilish orqali ong nima ekanligini qayta ko'rib chiqishga majbur qiladi. Bu esa "haqiqiy tajriba" va "simulyatsiya" o'rtasidagi farq, biologik va sun'iy ongning chegarasi, hamda ongli mashinalarning axloqiy javobgarligi haqidagi savollarni tug'diradi.

- Fanlararo hamkorlik: Falsafa, madaniyat va AI kesishmasi ongni chuqurroq tushunish uchun fanlararo hamkorlikni taqozo etadi. Falsafa sun'iy ong yaratishda yo'l-yo'riq bersa, AI yangi falsafiy savollar tug'diradi. Madaniy qarashlar esa texnologiyani jamiyat qadriyatlariga moslashtiradi.

Xulosa: Ong biologik yoki hisoblash tizimi emas, balki insoniyat qadriyatlari va orzularini ifodalaydigan murakkab tushunchadir. Falsafa asosiy nazariy doirani belgilasa, madaniyat ongni qanday qabul qilishimizga ta'sir qiladi, AI esa bu tushunchalarni sinovdan o'tkazadi va kengaytiradi. Ularning integratsiyasi kelajakdagi ong va texnologiya haqidagi qarorlarimizga asos bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- Bostrom, N. (2014). Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies. Oxford University Press.

- Chalmers, D. (1996). The Conscious Mind: In Search of a Fundamental Theory. Oxford University Press.

- Dennett, D. C. (1991). Consciousness Explained. Little, Brown and Co.

- Heidegger, M. (1962). Being and Time. Harper & Row.

- Husserl, E. (1929). Cartesian Meditations: An Introduction to Phenomenology. Nijhoff.

- Searle, J. (1980). "Minds, Brains, and Programs." Behavioural and Brain Sciences, 3(3), 417-457.

- Searle, J. (1992). The Rediscovery of the Mind. MIT Press.

- Assmann, J. (2005). Death and Salvation in Ancient Egypt. Cornell University Press.

- Cajete, G. (2000). Native Science: Natural Laws of Interdependence. Clear Light Publishers.
- Descartes, R. (1641). Meditations on First Philosophy.
- Freud, S. (1900). The Interpretation of Dreams. Macmillan.
- Jung, C. G. (1964). Man and His Symbols. Doubleday.
- Rahula, W. (1959). What the Buddha Taught. Grove Press.
- Shelley, M. (1818). Frankenstein: Or, the Modern Prometheus.
- Dick, P. K. (1968). Do Androids Dream of Electric Sheep?. Doubleday.
- Baars, B. (1997). In the Theatre of Consciousness: The Workspace of the Mind. Oxford University Press.
- Kurzweil, R. (2005). The Singularity is Near: When Humans Transcend Biology. Viking Press.
- Tegmark, M. (2017). Life 3.0: Being Human in the Age of Artificial Intelligence. Knopf.
- Tononi, G. (2004). "An Information Integration Theory of Consciousness." BMC Neuroscience, 5(42).
- Gazzaniga, M. (2005). The Ethical Brain. Dana Press.
- Pinker, S. (1997). How the Mind Works. W. W. Norton & Company.
- Nagel, T. (1974). What Is It Like to Be a Bat? Journal of Philosophy, 68(4), 83-108.
- Minsky, M. (1985). The Society of Mind. Simon & Schuster.
- Damasio, A. (1999). The Feeling of What Happens: Body and Emotion in the Making of Consciousness. Harcourt.